

ΓΙΩΡΓΟΣ Β. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ
ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 18^{ου} ΑΙΩΝΑ, ΣΥΜΦΩΝΑ
ΜΕ ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΑΠΟ ΤΑ ΓΑΛΛΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

Εδώ και μισό περίπου αιώνα ο Νίκος Σβορώνος, ο πρώτος Έλληνας ιστορικός που αξιοποίησε σηματοτικά τα γαλλικά αρχεία, επεσήμανε στον πρόλογο του πρωτοποριακού έργου του για το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα τη σημασία αυτών των αρχείων για τη νεοελληνική ιστορία· ιδίως για την οικονομική¹. Από τότε πολλοί ιστορικοί άντλησαν πρωτογενές υλικό από τα γαλλικά αρχεία για τη συγγραφή σημαντικών μελετών που αναφέρονται στην οικονομική και κοινωνική ιστορία του ελλαδικού χώρου αυτής της περιόδου. Η συστηματική καταγραφή της διακίνησης των εμπορευμάτων και η άριστη οργάνωση των εμπλεκόμενων μ' αυτό υπηρεσιών, καθιστούν αυτά τα αρχεία μία *sine qua non* πηγή -παράλληλα με τα οθωμανικά, τα βενετικά και τα αγγλικά αρχεία- για τη μελέτη του εμπορίου, ιδίως για τον 18^ο αιώνα οπότε το γαλλικό εμπόριο κυριαρχεί στην Ανατολική Μεσόγειο. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από τις τελευταίες έρευνες. Νέες πηγές έρχονται στο φως επιτρέποντάς μας να μελετήσουμε καλύτερα μια σειρά από ζητήματα και να διευρύνουμε τον προβληματισμό μας σε άλλα, που εθεωρούντο «κλειστά» για την ιστοριογραφία μας.

Η μελέτη αυτή βασίζεται σε εκτενές ανέκδοτο υπόμνημα πού απόκειται στα Διπλωματικά Αρχεία της Νάντης, τα οποία είναι προσβάσιμα στους ιστορικούς από το 1988, στην υποσειρά που περιέχει την αλληλογραφία των Γάλλων προξένων στην Κορώνη -έδρα για πολλά χρόνια του γενικού γαλλικού προξενείου στην Πελοπόννησο- με την πρεσβεία της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη². Συντάκτης του είναι ο γενικός πρό-

1. Βλ. Σβορώνος 1996.

2. Archives Diplomatiques de Nantes (στο εξής ADN), Ambassade de France à Constantinople, Série D, Correspondance avec les Echelles, Coron, dos. 1, *Mémoire sur le commerce des François en Morée* (στο εξής *Mémoire*).

ξενος της Γαλλίας στην πόλη αυτή (από το 1750 ως το 1759) François Sébastien de Martin d'Amirat³. Λογικά το υπόμνημα αυτό θα έπρεπε να βρίσκεται και στα Εθνικά Αρχεία της Γαλλίας, καθώς και στα Αρχεία του Εμπορικού Επιμελητηρίου της Μασσαλίας, όπου αποστελλόταν την περίοδο αυτή η σχετική με το εμπόριο και άλλα ζητήματα προξενική αλληλογραφία. Για λόγους όμως που αγνοούμε δεν εντοπίστηκε στα παραπάνω Αρχεία. Το υπόμνημα δεν φέρει ημερομηνία σύνταξης ούτε συνοδεύεται από κάποιο διαβιβαστικό έγγραφο, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα ακριβούς χρονολόγησής του. Με βάση όμως εξωτερικές ενδείξεις⁴, αλλά και εσωτερικά κριτήρια, μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι συντάχτηκε το 1753, δεδομένου ότι στην αρχή αναφέρεται στην κατάσταση του γαλλικού εμπορίου στην περιοχή της προξενικής του δικαιοδοσίας ως το 1752⁵ ενώ για το 1754 σώζεται ένα άλλο υπόμνημα που το συντάξε στα τέλη εκείνης της χρονιάς⁶, όπως υποχρεωνόταν να κάνει κάθε πρόξενος⁷. Βρισκόμαστε λοιπόν στα μέσα του 18^{ου} αιώνα.

Είναι τα χρόνια κατά τα οποία το γαλλικό εμπόριο, ύστερα από μια πορεία συνεχούς ανάπτυξης μετά το 1715, που επιβραδύνθηκε μόνο στη διάρκεια του πολέμου για τη διαδοχή του θρόνου της Αυστρίας (1741-1748), κυριαρχεί στην Πελοπόννησο και η κυριαρχία αυτή θα συνεχιστεί ως το 1770⁸. Αυτό τονίζει στο υπόμνημα και ο d'Amirat ο οποίος, με το

3. Βλ. Mézin 1997, σ. 427. Κρεμμυδάς 1972, ιδίως σσ. 389-392.

4. Όταν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 πρωτομελετήσαμε αυτόν τον φάκελλο, που ήταν εμφανώς ανέγγιχτος, το υπόμνημα βρισκόταν ανάμεσα στα έγγραφα των ετών 1752 και 1754.

5. Όπως γράφει στην εισαγωγή, το γαλλικό εμπόριο στην Πελοπόννησο παρουσίαζε συνεχή άνοδο από το 1747 ως το 1752 και το μέλλον του προδιαγραφόταν ακόμη καλύτερο.

6. Archives Nationales de France (στο εξής ANF), Aff. Etr. BI-469, συνημμένο σε επιστολή του d'Amirat από την Κορώνη με ημερομηνία 31 Δεκεμβρίου 1754.

7. Γι' αυτή την υποχρέωση των προξένων βλ. Κρεμμυδάς 1972, σ. 44. Mézin 1997, σ. 42.

8. Βλ. τα συμπεράσματα της μελέτης του Κρεμμυδά 1972, ιδίως σσ. 389-392. Επίσης για τις επιπτώσεις των πολεμικών συγκρούσεων του 18^{ου} αιώνα στο εμπόριο βλ. Σβορώνος 1996, σσ. 152-155. Daudin 2005, σσ. 191-233. Σημαντικό ρόλο για τη μεγάλη ανάπτυξη του γαλλικού εμπορίου την περίοδο αυτή έπαιξε και η ανανέωση των *capitulations* (διομολογήσεων) με την Υψηλή Πύλη, το 1740. Βλ. Paris 1957, σ. 97.

βλέμμα στραμμένο προς το μέλλον, βλέπει με αισιοδοξία και σιγουριά μια ακόμη μεγαλύτερη άνοδο του γαλλικού εμπορίου στην πελοποννησιακή χερσόνησο· πρόβλεψη η οποία εν μέρει επαληθεύτηκε.

Για τη δεκαετία του 1750 έχουν διασωθεί στα γαλλικά αρχεία και άλλα υπομνήματα σχετικά με το γαλλικό εμπόριο στο Μοριά. Ξεχωρίζει ένα που συντάχθηκε από τον ίδιο πρόξενο στα τέλη του 1750 ή στις αρχές του 1751⁹, γιατί μας δίνει πολλές πληροφορίες που τις αξιοποιεί ο Βασίλης Κρεμμυδάς στη σημαντική μελέτη του για το εμπόριο της Πελοποννήσου τον 18^ο αιώνα. Ανάμεσα στα δύο αυτά υπομνήματα υπάρχουν αρκετά κοινά σημεία. Αυτό όμως που παρουσιάζουμε εδώ περιέχει πολλά νέα, και μάλιστα αναλυτικά, για τον όγκο και την αξία των εισαγωγών και των εξαγωγών προς και από την Πελοπόννησο οι οποίες διανθίζονται με πολύ ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις του προξένου για τα προϊόντα που παράγονταν στην πελοποννησιακή χερσόνησο, για τα εισαγόμενα από τη Γαλλία εμπορεύματα, για τους γαλλικούς εμπορικούς οίκους στην Κορώνη και σε άλλες σκάλες του Μοριά κλπ. Πολύ ενδιαφέρουσες είναι και οι επισημάνσεις του για τη λήψη ορισμένων μέτρων που πίστευε ότι ήταν απαραίτητα ώστε το εμπόριο αυτό να γίνει ακόμη πιο κερδοφόρο για τη χώρα του.

1. Τα εισαγόμενα στην Πελοπόννησο εμπορεύματα

Στο πρώτο μέρος του υπομνήματος ο d'Amirat ασχολείται με τα εμπορεύματα που εισάγονταν στην Πελοπόννησο από τους Γάλλους εμπόρους. Αυτά μπορούν να καταταχθούν σε τρεις κατηγορίες: σε βιομηχανικά και άλλα εμπορεύματα γαλλικής παραγωγής (τσόχινα και μεταξωτά υφάσματα), σε προϊόντα που παράγονταν στα γαλλικά νησιά της Αμερικής, Άγιο Δομίνικο, Μαρτινίκα, στη Γουαδελούπη κ. ά (καφές, ζάχαρη, κόκκινη βαφή και λουλάκι) και σε ξένα εμπορεύματα (μπαχαρικά, αλάτι, γουναρικά, κασσίτερος, μολύβι κ.ά.)¹⁰.

Το κυριότερο από τα εισαγόμενα εμπορεύματα, σύμφωνα με αυτό το υπόμνημα και άλλες πηγές, ήταν τα τσόχινα υφάσματα (draps), που υπαίνονταν κυρίως στην περιοχή του Λαγκεντόκ (Languedoc), στη νο-

9. ANF, Aff. Etr. BI-865, συνημμένο σε επιστολή του d'Amirat από τη Μεθώνη (1 Μαρτίου 1751).

10. Paris 1957, σ. 489. Κρεμμυδάς 1972, σ. 130.

τιοδυτική Γαλλία¹¹. Η παραγωγή αυτών των υφασμάτων που προορίζονταν για εξαγωγή ρυθμιζόταν από αυστηρούς κανονισμούς ώστε η ποιότητά τους να είναι άριστη και οι τιμές πώλησής τους όχι υψηλές, λόγω του έντονου ανταγωνισμού από τις αγγλικές λόνδρες και τα τσόχινα υφάσματα της Λειψίας, μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα¹². Ιδιαίτερης εκτίμησης έχαιραν στις αγορές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οι λεγόμενες δεύτερες «λονδρίνες» (*londrines*) ή «λόνδρες»¹³. Τη χρονιά στην οποία αναφέρεται το υπόμνημα πουλήθηκαν στην Πελοπόννησο 400 μικρά δέματα (*ballots*) αξίας 200.000 πιάστρων (γροσίων) και 50 δέματα από τις λεγόμενες φαρδιές «λονδρίνες». Την περίοδο 1748-1754 έγινε εισαγωγή μεγάλων ποσοτήτων τσόχινων υφασμάτων στο Μοριά¹⁴ η οποία δεν οφειλόταν στην ξαφνική άνοδο της απορροφητικής ικανότητας της ντόπιας αγοράς· ο λόγος ήταν άλλος. Όπως μας πληροφορεί ο d'Amirat, οι Εβραίοι έμποροι της Τριπολιτσάς¹⁵ αγόραζαν μεγάλες ποσότητες τσόχινων υφασμάτων και πωλούσαν φθηνότερα τα περισσότερα στις αγορές της Λάρισσας και της Θεσσαλονίκης¹⁶. Στη συνέχεια αυτά τα υφάσματα κατέληγαν σε μικρότερες αγορές και σε πανηγύρια, γεγονός που προκαλούσε τις αντιδράσεις των Γάλλων εμπόρων της Θεσσαλονίκης. Την κερδοσκοπική αυτή πρακτική την κατακρίνει έντονα, θεωρώντας ότι για το καλό του γαλλικού εμπορίου θα έπρεπε να εισάγεται στην Πελοπόννησο

11. Βλ. ενδεικτικά γι' αυτά τα υφάσματα Carrière 1980.

12. Paris 1957, σ. 543. Σβορώνος 1996, σσ. 259-261. Roure 1976. Crouzet 2008, σσ. 220-225. Κρεμμυδάς 1972, σ. 136, και σ. 391 όπου η παρατήρηση ότι ο ανταγωνισμός αυτός ήταν μία από τις αιτίες που οδήγησαν στην κάμψη του γαλλικού εμπορίου στην Πελοπόννησο.

13. Βλ. Masson 1911, σ. 457 και διεξοδικότερα Paris 1957, σσ. 542-556. Eldem 1988, σσ. 45-55. Hitzel, 2007, σσ. 102-103, 255, 275-276. Ιδιαίτερα για την Πελοπόννησο βλ. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 130-137.

14. Βλ. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 131-132, πίνακας με ποσότητες και αξία των εισαγομένων στην Πελοπόννησο γαλλικών τσόχινων υφασμάτων, όπου σημειώνεται ότι το 1753 πωλήθηκαν 378 μικρά δέματα αξίας 183.342 γροσίων. Πως εξηγείται αυτή η μικρή διαφορά, αν δεχτούμε ότι το υπόμνημα αφορά όντως το 1753;

15. Για το ρόλο των Εβραίων εμπόρων της Πελοποννήσου στο εμπόριο των τσόχινων υφασμάτων βλ. και Κρεμμυδάς 1972, σσ. 295-297.

16. *Mémoire*, φ. 1v-2r. Βλ. και Σβορώνος 1996, σ. 261.

μόνο η αναγκαία για την ντόπια κατανάλωση ποσότητα τσόχινων υφασμάτων¹⁷. Τα υφάσματα αυτά προορίζονταν για τον λαό, ενώ οι εύποροι Οθωμανοί και οι αξιωματούχοι του πασαλικιού, καθώς και οι εύποροι Έλληνες (μεγαλοπροεστοί κ. ά.) κατανάλωναν χρυσούφαντα ή αργυρούφαντα μεταξωτά υφάσματα (*étoffes*)¹⁸, προϊόντα της λυονέζικης βιομηχανίας¹⁹ που θεωρούνταν είδος πολυτελείας και των οποίων η ετήσια εισαγωγή ανερχόταν σε 30.000 πιάστρα. Βέβαια μεγάλο μέρος των αναγκών σε μεταξωτά υφάσματα καλυπτόταν από αυτά που κατασκευάζονταν σε διάφορες περιοχές της Αυτοκρατορίας²⁰.

Από τα άλλα εισαγόμενα προϊόντα σημαντική θέση κατείχε ο καφές. Μέχρι το 1737 που ο μαρκήσιος De Villeneuve κατόρθωσε να πάρει από την Υψηλή Πύλη την άδεια για την εισαγωγή γαλλικού καφέ, ο οποίος παραγόταν στις Αντίλλες, στη Γουαδελούπη και στη Μαρτινίκα, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία καταναλωνόταν μόνο ο καφές της Υεμένης (γνωστός με την ονομασία *μόκα*)²¹. Ο Γάλλος πρόξενος, αφού σημειώνει ότι το 1750 εισήχθησαν στην Πελοπόννησο 60.000 οκάδες καφέ - ποσότητα που τη θεωρεί υπερβολική για τη μέση ετήσια κατανάλωση-παρατηρεί ότι ο τελευταίος πασάς²² απαγόρευσε την εισαγωγή καφέ από τη Γαλλία και επέβαλε στους κατοίκους την κατανάλωση καφέ Υεμένης. Αυτή όμως η απαγόρευση δεν έφερε αποτελέσματα γιατί οι Τούρκοι εί-

17. *Mémoire*, f. 2r. Βλ. και Κρεμμυδάς 1972, σσ. 134-135.

18. *Mémoire*, φ. 2r. Βλ. για την ενδυμασία και τον κοινωνικό της ρόλο Eldem 1988, σσ. 55-59. Faroqhi - Neumann 2004. επίσης ενδιαφέροντα στοιχεία, με βάση αρχειακά τεκμήρια, στην εξαιρετική διατριβή της Pylia 2003, vol. I, σσ. 312-325, (ιδίως για τους μεγαλοπροεστούς Δεληγιανναίους στις αρχές του 19^{ου} αι.).

19. Delsalle 1993, σ. 54 κ. εξ.

20. Για την παραγωγή μεταξωτών στον ελληνικό χώρο βλ. Ασδραχάς (και άλλοι) 2003, τ. 1, σσ. 379-380.

21. Masson 1911, σσ. 502-503. Paris 1957, σ. 560. Carrière 1973, σ. 360 κ. εξ. Meignen 1976, σ. 102 κ. εξ. (ιδίως σ. 131-132). Eldem 1988, σσ. 62-64. Για τον καφέ της Υεμένης, βλ. Raymond 1973, τ. I, σ. 131 κ. εξ.

22. Αναφέρεται μάλλον στον Αλή πασά, κυβερνήτη του Μοριά από το 1748 ως το 1752. Βλ. Κυρκίνη - Κούτουλα 1996, σ. 98. Το ποσό των 60.000 οκάδων φαίνεται εξωπραγματικό δεδομένου ότι το 1756 εισήχθησαν στην Πελοπόννησο 6.350 οκάδες καφέ αξίας 7.937 γροσίων (Κρεμμυδάς 1972, σ. 139). Μάλλον πρόκειται για λάθος εκ παραδρομής: 6.000 οκ. και όχι 60.000.

χαν πλέον συνηθίσει τον εισαγόμενο γαλλικό καφέ, ο οποίος ήταν και φθηνότερος²³. Τούτο επιβεβαιώνει την παρατήρηση της Άννας Ματθαίου ότι η διάδοση του καφέ κερδίζει σταδιακά έδαφος έξω από τα αστικά κέντρα της Αυτοκρατορίας από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα και μετά²⁴. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα μέσα του αιώνα η ετήσια εξαγωγή καφέ της Γαλλίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ξεπερνούσε τους 600 τόνους²⁵. Επίσης εισάγονταν 6.000 οκάδες ζάχαρη, ένα προϊόν που εισήγαγε η Γαλλία από τη Βραζιλία, τις Αντίλλες, τον Άγιο Δομίνικο, τη Μαρτινίκα, τη Γουαδελούπη και την Καγιέν. Αφού κρατούσε ένα μέρος για την εσωτερική κατανάλωση επανεξήγαγε το υπόλοιπο, μέσω Μασσαλίας όπου υπήρχαν βιομηχανίες ζάχαρης, στην Ανατολή (κατά μέσο όρο 975 τόνους το χρόνο ανάμεσα στα 1750 και 1755)²⁶. Οι εξαγωγές αυτές σημείωσαν θεαματική άνοδο το 18^ο αιώνα. Όπως ο καφές, έτσι και η ζάχαρη καταναλωνόταν σε πολύ μικρότερες, κατά κεφαλή, ποσότητες στην περιφέρεια από ό,τι στα αστικά κέντρα²⁷.

Από τα άλλα εισαγόμενα στην Πελοπόννησο από Γάλλους εμπόρους είδη αναφέρονται το λουλάκι (*indigo*), βασική βαφική ύλη από τις Αντίλλες που έδινε στα υφάσματα ένα ωραίο μπλε χρώμα και εχρησιμοποιείτο και ως λευκαντικό²⁸, και ο ινδόκκοκος (*cochenille/ckirmiz*), προϊόν ζωϊκής προελεύσεως από τα τροπικά δάση της Νότιας Αμερικής. Ο ινδόκκοκος, που ήταν ιδανικός για τις κόκκινες βαφές, ανήκε στα είδη πολυτελείας και γι' αυτό η νόθευσή του για κερδοσκοπικούς λόγους ήταν συνηθισμένη²⁹. Η συνολική τους αξία ανερχόταν σε 23.000 πιάστρα (για μια ποσότητα 4.200 οκάδων). Βέβαια και τα δύο αυτά είδη δεν ήταν μονοπώλιο των Γάλλων.

23. Paris 1957, σσ. 559-561.

24. Ασδραχάς (και άλλοι) 2003, τ. 1, σ. 545.

25. στο ίδιο, σ. 433.

26. στο ίδιο, σ. 433. Βλ. και Paris 1957, σσ. 557-559. Εισαγόταν επίσης καφές και από άλλες ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και από την Αίγυπτο. Κρεμμυδάς, σ. 138.

27. Ασδραχάς (και άλλοι) 2003, τ. 1, σ. 544.

28. Το λουλάκι ερχόταν για πολύ καιρό από την Ανατολή. Για το γαλλικό λουλάκι και τις εξαγωγές του στα οθωμανικά λιμάνια (134 τόνοι γύρω στα 1750), βλ. R. Paris 1957, σσ. 561-562. Ασδραχάς (και άλλοι) 2003, τ. 1, σ. 433.

29. Η μέση ετήσια κατανάλωσή του υπολογιζόταν στα μέσα του αιώνα σε 2 1/2 κιντάλια (ένα κιντάλι ισοδυναμούσε με 44 οκάδες). Κρεμμυδάς 1972, σσ. 138-139. Βλ. επίσης Paris 1957, σσ. 562-563. Eldem 1988, σσ. 64-66.

Από τα υπόλοιπα εισαγόμενα από τη Γαλλία είδη που ανήκαν στην κατηγορία των ξένων εμπορευμάτων τη μεγαλύτερη ζήτηση είχαν τα μπαχαρικά (150 οκάδες κανέλα, 800 οκ. πιπέρι, 150 οκ. γαρύφαλλο και 100 οκ. μοσχοκάρυδο) συνολικής αξίας 5.800 πιάστρων, σύμφωνα με το υπόμνημα³⁰.

Επίσης εισάγονταν γουναρικά (pelleteries) η αξία των οποίων υπολογίστηκε σε 12.000 πιάστρα. Επρόκειτο, σημειώνει ο d'Amirat, για ένα εμπόρευμα με ρίσκο, γιατί λόγω της φύσεώς του έπρεπε οι ακατέργαστες γούνες να φτάνουν στην Πελοπόννησο πριν από το τέλος Ιουνίου ώστε οι γουνοποιοί που τις αγόραζαν να προλάβουν να τις επεξεργαστούν ως τον ερχομό του χειμώνα. Στο υπόμνημα δεν αναφέρεται που υπήρχαν γουνοποιοί. Γνωρίζουμε όμως από μελέτες ότι στην ορεινή Γορτυνία δραστηριοποιούνταν γουναράδες ήδη από τον 17^ο αι. Γουναράδες υπήρχαν, επίσης, στην Τρίπολη³¹. Εκτός από τα εισαγόμενα από Γάλλους εμπόρους γουναρικά, πωλούνταν στις αγορές του Μοριά γούνες από τη Ρωσία και από άλλες χώρες του μακρινού Βορρά. Ήταν ένδυμα πολυτελείας των ανώτερων κοινωνικά τάξεων και των Οθωμανών αξιωματούχων³². Τέλος εισαγόταν μολύβι (αξίας 3.000 πιάστρων), κασσίτερος (1.000 π.), αλάτι 500 π.) και διάφορα σιδηρικά (1.500 π.).

Η συνολική αξία των εισαγόμενων από τη Γαλλία ειδών, σύμφωνα με τα στοιχεία που είχε συγκεντρώσει ο d'Amirat, ανερχόταν κατά το έτος σύνταξης του υπομνήματος σε 322.800 πιάστρα³³. Τα βιομηχανικά προϊόντα κρατούν την πρώτη θέση, σε σύγκριση με τα αποικιακά είδη: 250.000 πιάστρα (77,63%) έναντι 72.000 π. (22,37%), κάτι που δείχνει τον αποικιακό χαρακτήρα του γαλλικού εμπορίου στην Πελοπόννησο και γενικά σε όλη την Ανατολή³⁴. Πιο σαφή εικόνα των εισαγόμενων στην

30. Βλ. επίσης για εισαγόμενες ποσότητες μπαχαρικών στα μέσα του ίδιου αιώνα Κρεμμυδάς 1972, σ. 139.

31. Βλ. αντίστοιχα, Τσοτσροός 1986, σ. 101 και Pylia 2003, vol. 1, σ. 128.

32. Hitzel 2007, σσ. 111-112. Pylia, vol. 1, σ. 325 (μόνο ο Πανάγος Δεληγιάννης είχε το 1821 δέκα γούνες). Βλ. επίσης σ. 330 για τις πολλές ασημοκεντημένες γούνες του Αλή Φαρμάκη, ισχυρού Τουρκαλβανού άρχοντα του Λάλα και σ. 330 όπου διαπιστώνουμε από τα αναφερόμενα ποσά ότι εισαγόμενες οι γούνες ήταν πανάκριβες.

33. *Mémoire*, φ. 3ν (*Recapitulation des marchandises d'entrée*).

34. Κρεμμυδάς 1972, σ. 141, όπου η παρατήρηση ότι η κυριαρχία του γαλλικού εμπορίου στο μεγαλύτερο μέρος του 18^{ου} αι. οφειλόταν κυρίως στην υπεροχή της γαλλικής βιομηχανίας και ιδιαίτερα της υφαντουργίας. Βλ. και συγκρητικό πίνακα σ. 142.

Πελοπόννησο γαλλικών εμπορευμάτων μας δίνει ο Πίνακας Ι³⁵.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι: Τα εισαγόμενα στην Πελοπόννησο γαλλικά εμπορεύματα στα μέσα του 18^{ου} αι.

Εμπορεύματα	Αξία σε πιάστρα	Ποσοστό στο σύνολο
Τσόχινα υφάσματα	220.000	68,15%
Μεταξωτά υφάσματα	30.000	9,29%
Καφές	20.000	6,19%
Λουλάκι και ινδόκκοκος	23.000	7,12%
Μπαχαρικά	8.800	2,72%
Γουναρικά	12.000	3,71%
Μολύβι	3.000	0,92%
Ζάχαρη, σιδηρικά, κασσίτερος, αλάτι	9.000	2,78%
Σύνολο	322.800	100,00%

Το πρώτο μέρος του υπομνήματος ολοκληρώνεται με ορισμένες γενικές παρατηρήσεις για τις εισαγωγές γαλλικών εμπορευμάτων στην Πελοπόννησο. Καταρχάς ο Γάλλος πρόξενος παρατηρεί ότι η αξία των εισαγόμενων στην Πελοπόννησο³⁶ εμπορευμάτων δεν θα μπορέσει να φτάσει ποτέ στο ύψος της αξίας των εξαγόμενων απ' αυτήν προϊόντων (ιδίως στις χρονιές της καλής συγκομιδής), όπως φαίνεται και από τη σύγκριση εισαγωγών-εξαγωγών στο τέλος του υπομνήματος.

Στη συνέχεια ο συντάκτης του υπομνήματος αναφέρεται στη χρήση των συναλλαγματικών (*lettres de change*) από τους Γάλλους εμπόρους, η οποία γενικεύτηκε στα μέσα του 18^{ου} αι. γιατί ήταν ο πιο ασφαλής τρόπος πληρωμής για το εμπόριο μεγάλων αποστάσεων. Οι πλούσιοι Εβραίοι και Τούρκοι της Τριπολιτσάς αγόραζαν όλες τις συναλλαγματικές των Γάλλων εμπόρων έτσι η πόλη αυτή έγινε το χρηματιστικό κέντρο του Μοριά. Η αγορά συναλλαγματικών εντασσόταν στο πλαίσιο της χρηματιστικής δραστηριότητας των Εβραίων γιατί διευκόλυνε πολύ το

35. Βλ. και *Mémoire*, φ. 3ν.

36. *Mémoire*, φ. 3ν-5τ.

εμπόριό τους. Όπως γράφει, λόγω του τρόπου κυκλοφορίας των συναλλαγματικών οι Γάλλοι έμποροι είχαν απώλειες γύρω στα 3% από τους Εβραίους χρηματιστές, που επέβαλλαν τους δικούς τους όρους. Στις απώλειες αυτές θα έπρεπε να συνυπολογιστούν και τα έξοδα του ταξιδιού ως την έδρα του πασαλικιού³⁷.

Η τρίτη παρατήρηση αφορά το πώς θα αναπτυσσόταν περισσότερο το γαλλικό εμπόριο στην περιοχή. Ο d'Amirat πιστεύει ότι για την καλύτερη προώθηση των γαλλικών εμπορικών συμφερόντων θα έπρεπε η έδρα του πρώτου Γάλλου δραγουμάνου του Μοριά να μεταφερθεί στην Τριπολιτσά, πρωτεύουσα του πασαλικιού, και παράλληλα να δινόταν ιδιαίτερη προσοχή στη σύναψη καλών σχέσεων με τον πασά και τους λοιπούς Οθωμανούς αξιωματούχους³⁸, ώστε να εξέδιδαν ευνοϊκές για το γαλλικό εμπόριο διαταγές³⁹. Έτσι θα αποφεύγονταν και τα μεγάλα έξοδα λόγω της συχνής μετάβασης στην Τριπολιτσά των δραγουμάνων που επεδίωκαν προσωπικά οικονομικά οφέλη από την εκτέλεση αυτής της αποστολής.

37. Η αύξηση της χρήσης της συναλλαγματικής δεν έλυσε τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Γάλλοι έμποροι στην Πελοπόννησο. Κρεμμυδάς 1972, σ. 123, 295, όπου και για το ρόλο των Εβραίων χρηματιστών της Τριπολιτσάς που κερδοσκοπούσαν δανείζοντας χρήματα με υψηλούς τόκους. Για το ρόλο της συναλλαγματικής στο εμπόριο βλ. ενδεικτικά Σβορώνος 1996, σ. 119, 344, 372. Roover 1958. Carrière 1973, τ. 2, σ. 858 κ. εξ. Eldem, 1986, σσ. 87-97. Λιάτα 1996, σσ. 59-63. Για τη χρήση και τη διακίνηση της συναλλαγματικής ως μέσου πληρωμής και ως πιστωτικού μέσου και για πολλά άλλα συναφή με το εμπόριο και τα εμπορικά δίκτυα ζητήματα, την ίδια περίπου περίοδο στον ελληνικό χώρο βλ. δύο πρόσφατες εξαιρετικές μελέτες: Ιγγλέση 2004 και Καραγεώργου – Κουρτζή 2010, σσ. 129-138.

38. Αυτό το επιτύγχαναν οι Γάλλοι με τη δωροδοκία του πασά, αλλά και των κατώτερων οργάνων της διοίκησης Κρεμμυδάς 1972, σ. 45.

39. Όπως σημειώνει στην αρχή του υπομνήματος (φ. 1ν), οι σκάλες της Κορώνης, της Μεθώνης, του Ναβαρίνου, του Ναυπλίου και της Πάτρας (όπου είχαν εγκατασταθεί Γάλλοι έμποροι), χρησίμευαν μόνο ως αποθήκες των εισαγόμενων εμπορευμάτων που στέλνονταν εν συνεχεία στην Τριπολιτσά, η οποία ως έδρα του πασά του Μοριά, αλλά και λόγω της γεωγραφικής της θέσης ήταν το εμπορικό κέντρο όλης της χερσονήσου. Σύμφωνα με άλλο υπόμνημα του d'Amirat (συνημμένο σε επιστολή του της 1. 3. 1751), στην Τριπολιτσά γινόταν η διαπραγμάτευση των συναλλαγματικών με τους Τούρκους και Εβραίους κεφαλαιούχους (Κρεμμυδάς 1972, σ. 20).

Η τελευταία παρατήρηση αφορά τα ανταλλακτικά μέσα του γαλλικού εμπορίου. Όπως γράφει, οι έμποροι της Μασσαλίας προτιμούσαν τα χρυσά και τα αργυρά νομίσματα και έκαναν εμπόριο νομισμάτων, το οποίο επέφερε μεγαλύτερο κέρδος (ως και 4%) απ' ό,τι οι εξαγωγές γαλλικών εμπορευμάτων. Στην πελοποννησιακή αγορά έφθαναν νομίσματα από τη Μασσαλία (που τις περισσότερες φορές έστελνε το μεγαλύτερο ποσοστό νομισμάτων), το Λιβόρνο, τη Νάπολη, τη Γένοβα, τη Μάλτα, την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη και αλλού για να καλύψουν τις ανάγκες του γαλλικού εμπορίου. Κατ' αυτόν τον τρόπο η Μασσαλία απέβαινε ένα μεγάλο κέντρο διεθνούς εμπορίου νομίσματος σε σημείο που να παραμελείται το εμπόριο των βιομηχανικών προϊόντων, τα οποία έτειναν να υποκατασταθούν από το εμπόριο του νομίσματος⁴⁰. Τα ξένα νομίσματα που κυκλοφορούσαν την περίοδο αυτή στο Μοριά ήταν κυρίως τα βενετικά τσεκίνια (*sequins venitiens*), τα τσεκίνια τα λεγόμενα φουντούκλια (*fondekliis*), τα ζερμαμπούτια ή ζερμακούπια (*zermabouts*) και τα πιάστρα της Σεβίλλης (*piastres sevillanes*)⁴¹, πληροφορία που συμφωνεί και με τις άλλες γαλλικές πηγές.

2. Οι εξαγωγές

Στο δεύτερο μέρος του υπομνήματος ο Γάλλος πρόξενος αναφέρεται στις εξαγωγές στη Γαλλία, αρχίζοντας από τα κυριότερα προϊόντα της πελοποννησιακής γης. Γνωρίζουμε ότι το ευρωπαϊκό εμπόριο ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τα προϊόντα που παράγονταν στα εδάφη της Οθω-

40. Κρεμμυδάς 1972, σ. 114. Η εισαγωγή ξένων νομισμάτων στην Πελοπόννησο ως το 1738 ξεπέρασε το 50% του συνόλου των γαλλικών εισαγωγών για να πέσει στο β' μισό του 18^{ου} αι., κυρίως εξαιτίας της γενικευμένης χρήσης της συναλλαγματικής στο εμπόριο αυτής της περιοχής (σ. 143). Βλ. επίσης στο ίδιο, σσ. 111-113 για τις ποσότητες εισαγωγής ξένων νομισμάτων στην Πελοπόννησο όλο τον 18ο αι, για την κάλυψη των αναγκών του εμπορίου της. Για το νόμισμα-εμπόρευμα βλ. επίσης Λιάτα 1996, σσ. 47-53, η οποία αποδίδει αυτό το φαινόμενο (σσ. 47-48) στη μεγάλη και συνεχή αλλοίωση του τουρκικού νομίσματος και στο ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο της Γαλλίας και των άλλων ευρωπαϊκών χωρών με την Ανατολή.

41. *Mémoire*, φ. 4ν. Για τη χρήση αυτών των νομισμάτων στις πελοποννησιακές αγορές και για την αξία τους σε σχέση με το γρόσι βλ. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 115-120 και γενικότερα για τον ελληνικό χώρο Λιάτα 1996 (βλ. ευρετήριο).

μανικής Αυτοκρατορίας, τα οποία κατατάσσονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες αγαθών: πρώτες βιομηχανικές ύλες και τρόφιμα. Στην πρώτη κατηγορία ανήκαν κυρίως τα μαλλιά, το βαμβάκι, το μετάξι, η σταφίδα, το λάδι, τα δέρματα και τα νήματα που τροφοδοτούσαν τους διάφορους κλάδους της βιομηχανικής παραγωγής της Ευρώπης. Στη δεύτερη ανήκαν τα δημητριακά, το τυρί, τα σύκα, κλπ. Από την Πελοπόννησο εξάγονταν ιδίως λάδι και δημητριακά⁴².

Στο λάδι, που κρατούσε τον 18^ο αιώνα την πρώτη θέση των εξαγόμενων από την Πελοπόννησο προϊόντων, αφιερώνεται ένα μεγάλο μέρος του υπομήματος⁴³. Το πελοποννησιακό λάδι προοριζόταν (όπως και ένα μέρος της ελαιοπαραγωγής της Κρήτης, όπου παράγονταν επίσης μεγάλες ποσότητες λαδιού) για τα σαπωνοποιεία της Μασσαλίας και όχι για επιτραπέζια ή μαγειρική χρήση⁴⁴. Η μεγάλη σημασία που απέδιδε η Γαλλία στο πελοποννησιακό λάδι φαίνεται και από το ότι η Κορώνη ήταν για πολλά χρόνια τον 18^ο αιώνα η έδρα του γενικού προξενείου της στο Μοριά, ακριβώς επειδή βρισκόταν στο τρίγωνο Κορώνης - Μεθώνης - Καλαμάτας δηλαδή στην κατ' εξοχήν ελαιοπαραγωγό περιοχή της Πελοποννήσου. Μόνο στην περιοχή της Κορώνης υπήρχαν μετά τα μέσα αυτού του αιώνα 9-10 εμπορικοί οίκοι (γαλλικοί, βενετικοί, ελληνικοί), χωρίς να υπολογίσουμε τα παραρτήματά τους και τους περαστικούς εμπόρους⁴⁵.

42. Κρεμμυδάς 1972, σ. 198.

43. *Mémoire*, φ. 5r-8r.

44. Paris 1957, σσ. 528-530. Κρεμμυδάς 1972, σ. 144. Ασδραχάς (και άλλοι) 2003, τ. 1, σ. 442, για το λάδι που εξήχθη από την Πελοπόννησο τον 18ο αι. στη Μασσαλία. Βλ. ενδεικτικά για τα σαπωνοποιεία της Μασσαλίας Boulanger 1996, σ. 45, 48. Του ιδίου 1999, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία. Μια διαχρονική εικόνα της πελοποννησιακής ελιάς και του λαδιού μας δίνει ο συλλογικός τόμος με επιμέλεια της Μπενέκη 2007. Για το κρητικό λάδι και τις εξαγωγές του στη Γαλλία βλ. Τριανταφυλλίδου – Baladié 1988, σσ. 133-145, 154-163.

45. Κρεμμυδάς 1972, σ. 153 (με βάση υπόμνημα του 1766). Πρβλ. σσ. 276-277. Ο d'Amirat, αν και θεωρεί φυσιολογικό το ότι οι Γάλλοι έμποροι είχαν εγκατασταθεί κυρίως -λόγω του λαδιού- στην Κορώνη, πιστεύει ότι θα έπρεπε να δοθούν κίνητρα για την εγκατάσταση περισσότερων στη βόρεια Πελοπόννησο, για να ασχοληθούν με το επικερδές εμπόριο της κορινθιακής σταφίδας, του σιταριού, του κριθαριού, του τυριού και άλλων προϊόντων. *Mémoire*, φ. 7r-v.

Ο d'Amirat μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για τις ποσότητες του παραγόμενου λαδιού, για τις περιοχές που παρήγαγαν πολύ λάδι, καθώς και για τον τρόπο που εμπορεύονταν αυτό το προϊόν οι Γάλλοι. Το λάδι αποτελούσε για τη Γαλλία το πιο σταθερό εμπόρευμα του Μοριά, με μια μέση ετήσια εξαγωγή 20.000 βαρελιών ή *millerolles*⁴⁶, δεδομένου ότι η παραγωγή δεν ήταν καλή όλες τις χρονιές. Ως γνωστόν, οι ελιές έχουν καλή απόδοση κάθε δύο χρόνια. Τον 18^ο αιώνα -όπως και στις περιόδους της φραγκικής, της βενετικής και της οθωμανικής κυριαρχίας- η μεγαλύτερη ποσότητα του πελοποννησιακού λαδιού παραγόταν στη Μεσσηνία⁴⁷. Μικρότερες ποσότητες παράγονταν στις περιοχές Ναυπλίου και Πάτρας. Πρώτη σε παραγωγή λαδιού στο Μοριά ήταν η περιοχή της Κορώνης (στην οποία συμπεριλαμβάνει και τη Μάνη) και ακολουθούσαν οι περιοχές Μεθώνης-Ναβαρίνου⁴⁸, Ναυπλίου και Πάτρας (βλ. τον Πίνακα ΙΙ). Τις χρονιές με καλή ελαιοσυγκομιδή εξάγονταν στη Μασσαλία 30.000 βαρέλια λάδι (1.440.000 οκάδες), ενώ τις χρονιές με μειωμένη συγκομιδή οι εξαγωγές ανέρχονταν σε 10.000 βαρέλια (480.000 οκ.)⁴⁹. Η αξία της μέσης ετήσιας παραγωγής υπολογίστηκε σε 140.000 πιάστρα⁵⁰.

46. Στην Πελοπόννησο χρησιμοποιούνταν δύο μέτρα για το εμπόριο του λαδιού: το τόπιο *βαρέλι* ή *βαρέλα* (*baril*) και το γαλλικό *millerolle*. Και τα δύο ισοδυναμούσαν με 48 οκάδες. Κρεμμυδάς 1972, σ. 127.

47. Πανοπούλου και Μπαλτά 2007, σσ. 75-105. Στις αρχές του 18^{ου} αι. η Κορώνη παρήγε 8.000 βαρέλια λάδι. Κόμης 1998, σ. 40.

48. Στο Ναβαρίνο φορτωνόταν το μεγαλύτερο μέρος των λαδιών της δυτικής Μεσσηνίας με προορισμό τη Γαλλία. Κρεμμυδάς 1972, σ. 27 (σύμφωνα με αρχειακό τεκμήριο της 30. 1. 1754).

49. Βλ. αναλυτικά *Mémoire*, φ. 7r. Ίδιες ποσότητες για τις καλές χρονιές αναφέρει και στο υπόμνημα που έστειλε ο d'Amirat στις 1. 3. 1751, ενώ για τις κακές χρονιές αναφέρει 240.000-288.000 οκ. Κρεμμυδάς 1972, σ. 152. Για τις εξαγωγές μοραΐτικου λαδιού στη Γαλλία τον 18^ο αι. βλ. στο ίδιο, σσ. 144-157, όπου και η πληροφορία (σ. 157) ότι η περίοδος 1749-1755 ήταν η πιο πλούσια αυτού του αιώνα σε εξαγωγές λαδιού.

50. Βλ. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 144-147, 148-149 πίνακες των γαλλικών εξαγωγών λαδιού το 18^ο αι. (ποσότητες και αξία σε γρόσια), όπου παρατηρούνται μεγάλες διακυμάνσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ: Παραγωγή λαδιού στην Πελοπόννησο στα μέσα του 18^{ου} αι.

Περιοχή	Ποσότητα (α)	σε βαρέλια (β)	Ποσότητα (α)	σε οκάδες (β)	Ποσοστό στο σύνολο (α)	Ποσοστό στο σύνολο (β)
Κορώνης	12.000	4.000	576.000	192.000	40%	40%
Μεθώνης	10.000	3.300	480.000	158.400	33,33%	33%
Πάτρας	2.000	700	96.000	33.600	6,67%	7%
Ναυπλίου	6.000	2.000	288.000	96.000	20%	20%
Σύνολο	30.000	10.000	1.440.000	480.000	100%	100%

(α) Χρονιές με καλή παραγωγή.

(β) Χρονιές με όχι καλή παραγωγή.

Όπως γράφει ο d'Amirat ο ανταγωνισμός για την εξαγωγή πελοποννησιακού λαδιού είχε πολύ αρνητικές συνέπειες στο γαλλικό εμπόριο⁵¹. Ο ανταγωνισμός αυτός άρχισε από τους ίδιους τους Γάλλους εμπόρους, λόγω της μεγάλης ζήτησης αυτού του προϊόντος και της αύξησης των εμπορικών οίκων και εκδηλωνόταν με την «κακή συνήθεια» να δίνουν ως προκαταβολή μεγάλα ποσά για την προαγορά λαδιού, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο των τιμών και τον αγώνα δρόμου για το ποιος θα προαγοράσει τις μεγαλύτερες ποσότητες. Αρνητικές, επίσης, συνέπειες για το εμπόριο του λαδιού είχε και η συνήθεια των Γάλλων εμπόρων να μετακινούνται αδιάκοπα για την αγορά του από τη μια περιοχή στην άλλη, αντί να το εμπορεύονται μόνο στην περιοχή της μόνιμης διαμονής τους και το ότι το λάδι της Μάνης το αγόραζαν -από πλευράς των Γάλλων- μόνο οι έμποροι που ήταν εγκατεστημένοι στην Κορώνη. Για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης ο d'Amirat πρότεινε να ληφθούν πέντε μέτρα: πρώτον, να παύσουν οι έμποροι να δίνουν προκαταβολές για την προαγορά του λαδιού· δεύτερον, να σταματήσει η «δαπανηρή μέθοδος» του καθορισμού της τιμής του λαδιού μόλις τον Μάρτιο, κάτι που έτρεφε την απληστία των πωλητών· τρίτον, να μην ανταγωνίζεται ο ένας

51. Ο ανταγωνισμός αυτός κράτησε όλο το 18^ο αι. Πρβλ. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 152-153.

Γάλλος έμπορος τον άλλο· τέταρτον, οι Γάλλοι έμποροι να καθόριζαν, κατ' έτος, σε συνέλευση μια κοινή και σεβαστή από όλους τιμή αγοράς του πελοποννησιακού λαδιού· και πέμπτον να έχουν δικαίωμα αγοράς μανιάτικου λαδιού και οι έμποροι που ήταν εγκατεστημένοι στη Μεθώνη. Θεωρούσε δε ότι τα παραπάνω μέτρα δεν ήταν δύσκολο να εφαρμοστούν γιατί, όπως γράφει, «οι Γάλλοι δεν έχουν σχεδόν κανένα ανταγωνιστή σ' αυτό το εμπόριο, με μόνη εξαίρεση έναν μπερατλή [προστατευόμενο] ονόματι Σαράντο Παπαδόπουλο, ο οποίος διαμένει στην Κορώνη και έχει εκεί μια αρκετά μεγάλη επιχείρηση»⁵².

Πράγματι, από τους ντόπιους εμπόρους κυριότερος ανταγωνιστής των Γάλλων στο εμπόριο του λαδιού ήταν τότε ο Σαράντος Παπαδόπουλος, ιδιοκτήτης μεγάλου εμπορικού οίκου εξαγωγής λαδιών στην Κορώνη. Μια απόπειρά του για ίδρυση σαπωνοποιείου, μερικά χρόνια αργότερα, δεν ευωδόθηκε λόγω των έντονων αντιδράσεων του Γάλλου προξένου. Η Γαλλία φοβόταν μήπως συμβεί στην Πελοπόννησο ό,τι και στην Κρήτη, όπου η ίδρυση σαπωνοποιείων αφενός απορροφούσε το ντόπιο λάδι και αφετέρου συνέτεινε στην άνοδο της τιμής του λαδιού, εξαιτίας της αυξημένης ζήτησης του προϊόντος⁵³.

Εκτενής αναφορά γίνεται στο υπόμνημα και στο εμπόριο του μεταξιού⁵⁴. Ο d'Amirat θεωρεί το μετάξι, που ανήκει στην κατηγορία των μισοεπεξεργασμένων προϊόντων, ενός από τα βασικά είδη που εξήγαγαν οι Γάλλοι από την Πελοπόννησο, για να καλύψουν τις ανάγκες της ανθούσας βιομηχανίας μεταξωτών υφασμάτων⁵⁵. Γι' αυτό οι ντόπιοι παραγωγοί ενδιαφέρθηκαν για την αύξηση της παραγωγής και τη βελτίωση της ποιότητάς της. Οι εξαγωγές πελοποννησιακού μεταξιού παρουσίασαν το 18^ο αιώνα πολλές αυξομειώσεις οφειλόμενες σε πολέμους και σε άλλες αιτίες⁵⁶. Όπως γράφει, οι Γάλλοι μπορούσαν να εξάγουν ετησίως

52. *Mémoire*, φ. 5ν-6ν. Η παρατήρησή του ότι οι Γάλλοι δεν είχαν ουσιαστικά κανένα ανταγωνιστή στο εμπόριο του πελοποννησιακού λαδιού δεν ανταποκρίνεται απόλυτα στην πραγματικότητα.

53. Κρεμμυδάς 1968.

54. *Mémoire*, φ. 7ν-9γ.

55. Βλ. Deslalle 1993, σ. 54 κ. εξ, όπου πλούσια βιβλιογραφία.

56. Βλ. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 167-168 και Πίνακες (σ. 162-167), όπου σύμφωνα με στοιχεία του Εμπορικού Επιμελητηρίου Μασσαλίας, το 1752 εξήχθησαν από την Πελοπόννησο 10.012 οκ. μεταξιού αξίας 160.187 γρ. Για τις εξαγωγές με-

από την Πελοπόννησο 12.000 οκάδες μεταξιού αξίας 108.000 πιάστρων. Κέντρο της παραγωγής μεταξιού ήταν η περιοχή του Μυστρά. Η Καλαμάτα, η Αρκαδιά (Κυπαρισσία) και τα Καλάβρυτα ήταν τα μεγάλα εξαγωγικά κέντρα. Όπως μας πληροφορούν και άλλες γαλλικές προξενικές εκθέσεις, το εμπόριο του μεταξιού κινούνταν γύρω από δύο άξονες: το πανηγύρι της Τριπολιτσάς, στις αρχές Ιουνίου, όπου κλείνονταν οι συμφωνίες⁵⁷ και ο αγοραστής έδινε μια προκαταβολή και το πανηγύρι του Μυστρά, τον Σεπτέμβριο, όπου ο παραγωγός ή ο έμπορος παρέδιδε το εμπόρευμα στον αγοραστή και γινόταν η εξόφληση⁵⁸.

Ας σημειωθεί εδώ ότι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, εκτός από τα λιμάνια, σημαντικά εμπορικά κέντρα ήταν και τα στεριανά, τα οποία σε άμεση σύνδεση με τα λιμάνια σχημάτιζαν ένα δίκτυο αγορών, απ' όπου τα εμπορεύματα διοχετεύονταν σ' όλο τον ελλαδικό χώρο και σε εμπορικά κέντρα των γειτονικών βαλκανικών χωρών: τέτοια κέντρα στην Πελοπόννησο ήταν ο Μυστράς⁵⁹ και η Τριπολιτσά, όπου ως το τέλος του 18^{ου} αιώνα γίνονταν ετήσια πανηγύρια με υπερτοπική σημασία. Όπως παρατηρεί ο Σπύρος Ασδραχάς, οι αλυσιδωτές ετήσιες αγορές εξυπηρετούν τη διακίνηση των αγαθών και επιτρέπουν τη διάδοση τόσο των εισαγόμενων εμπορευμάτων όσο και τη συγκέντρωση εκείνων που προορίζονταν για εξαγωγή. Πρόκειται για τα ετήσια πανηγύρια της Βαλκανικής χερσονήσου στα οποία αναπτύσσεται ένα σύστημα πίστης (συναλλαγ-

ταξιού από την Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. Paris 1957, σ. 506 κ. ε. (όπου πίνακας εξαγωγών σ. 507). Ασδραχάς (και άλλοι) 2003, τ. 1, σσ. 438-440.

57. Επιβεβαιώνεται έτσι η παρατήρηση του Κρεμμυδά (1972, σ. 20) ότι η Τριπολιτσά, ως κέντρο του ντόπιου εμπορίου, είχε περισσότερο χρηματιστικό παρά εμπορικό χαρακτήρα.

58. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 168, 329-330.

59. Ο Γάλλος πρόξενος σημειώνει για την αγορά/πανηγύρι του Μυστρά: «*La ville de Mistra qui est principalement destinée à la vente de cette marchandise est par consequent le lieu du rendés vous où les negocians se rassemblent pour en faire la levée. Si'ils y apportent plus de sagesse et de dextérité, elle leur procureroit un benefice honnête, au lieu qu'ils en laissent échaper tout l'utile pour leur trop grand empressement, dans les achats; effet naturel d'une concurrence sans regle ni menagement, et dans la quelle chacun ne regarde que soy; éloigné qu'il est de se diriger par les vús de l'utilité publique*», Mémoire, φ. 8r. (Σημ. Διατηρούμε την ορθογραφία του χειρογράφου).

ματικές πληρωτέες από πανηγύρι σε πανηγύρι) το οποίο δίνει μια πρόσθετη συνέχεια στις εμπορικές πρακτικές⁶⁰.

Και στο προϊόν αυτό -όπως και στο λάδι- ο ανταγωνισμός ήταν μεγάλος. Οι Γάλλοι, που απορροφούσαν τη μισή σχεδόν παραγωγή, είχαν ως σοβαρότερους αντιπάλους στο εμπόριο του μεταξιού τους Τηνησίους (το χρησιμοποιούσαν για να κατασκευάζουν τα ονομαστά φέσια), τους Ρώσους, αλλά και Έλληνες εμπόρους που ήταν εγκατεστημένοι στη Βενετία. Αυτόν τον ανταγωνισμό, που είχε ως συνέπεια τη μεγάλη άνοδο της τιμής του μεταξιού και σημαντικές απώλειες στις γαλλικές εισαγωγές, τον επισημαίνει και ο d'Amirat συνιστώντας μεγαλύτερη προσοχή στο κλείσιμο των συμφωνιών⁶¹.

Στη συνέχεια του υπομνήματος γίνεται λόγος για τις εξαγωγές σιταριού που ήταν, μαζί με το λάδι, το κυριότερο εξαγωγίμο προϊόν της Πελοποννήσου⁶², το οποίο ως βασικό προϊόν διατροφής είχε αποτελέσει αντικείμενο συνεχών απαγορεύσεων, με πιο κοντινές σ' αυτό το υπόμνημα αυτές του 1748 και του 1758⁶³. Ο γενικός πρόξενος σημειώνει ότι ο Μοριάς ήταν η πιο προσιτή -σε σύγκριση με όλες τις άλλες επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας- πηγή τροφοδοσίας της Γαλλίας σε σιτάρι, σε περίπτωση σιτοδείας. Από εδώ οι ομοεθνείς του έμποροι, μπορούσαν να εξάγουν ελεύθερα σιτάρι και οι πλοιοκτήτες να το μεταφέρουν με ασφάλεια χάρις στο φόρο του *bédât*⁶⁴. Τις καλές χρονιές η παραγωγή ανερχόταν σε 160.000 φορτώματα (δηλαδή σε 12.800.000 οκάδες)⁶⁵ -από

60. Ασδραχάς 1979, σ. 34 και Ασδραχάς (και άλλοι) 2003, τ. 1, σσ. 483-490.

61. *Mémoire*, φ. 8v-9r. Πρβλ. Κρεμμυδάς 1972, σ. 169.

62. *Mémoire*, φ. 9r-v. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 174-192 γενικά για τις εξαγωγές σιταριού από την Πελοπόννησο.

63. Β. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 77-82.

64. *Bédât* ή *bid'at* (μπιντάτ). Τουρκική λέξη που σημαίνει νέο έκτακτο φόρο ο οποίος επιβαλλόταν στα εξαγόμενα προϊόντα. Ο φόρος αυτός ήταν αντικείμενο παζαρέματος ανάμεσα στο Γάλλο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη και την Υψηλή Πύλη ή ανάμεσα στους προξένους και τις τοπικές τουρκικές Αρχές. Το ύψος του δεν ήταν σταθερό. Για παράδειγμα, το 1743 το μπιντάτ του σιταριού στην Πελοπόννησο ανερχόταν σε 2 παράδες στο κοιλό των 22 οκάδων. Βλ. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 62-65. Πρβλ. Σβορώνος 1996, σσ. 62-65, κ.ά.

65. Ένα φόρτωμα ισοδυναμούσε με 88 περίπου οκάδες.

τα οποία τα 2/3 εξάγονταν στη Γαλλία- ενώ μία μέση παραγωγή έφτανε τα 80.000 φορτώματα. Τις χρονιές της πλούσιας παραγωγής, μπορούσαν να φορτωθούν πάνω από 120 πλοία. Όπως παρατηρεί ο Β. Κρεμμυδάς, την περίοδο 1749-1754 οι γαλλικές εξαγωγές σιταριού από την Πελοπόννησο γνώρισαν μια πρωτοφανή άνοδο⁶⁶, παρά τον μεγάλο ανταγωνισμό από άλλες χώρες (Αγγλία, Ολλανδία, Βενετία, κ.ά). Η συνολική αξία των εξαγωγών στις χρονιές της καλής παραγωγής υπολογίστηκε σε 600.000 πιάστρα.

Δίπλα στο σιτάρι το κριθάρι το μόνο από τα άλλα δημητριακά για το οποίο ο d'Amirat μας δίνει κάποιες σύντομες, αλλά σημαντικές πληροφορίες, άγνωστες από άλλες πηγές. Κάθε έτος μπορούσαν να εξαχθούν για τη Μάλτα και την Ισπανία 14 φορτία με κριθάρι από τα ίδια λιμάνια απ' όπου εξαγόταν και το σιτάρι: 1 στην Κορώνη, 2 στο Ναβαρίνο, 4 στο Κατάκωλο και στη Γλαρέτζα, 4 στην Πάτρα, Βοστίτσα (Αίγιο) και Σάλωνα (Αμφισσα)⁶⁷ και 3 στο Ναύπλιο και στα περίχωρά του, αξίας 32.000 πιάστρων⁶⁸.

Τα περισσότερα από αυτά τα λιμάνια ήταν τον 18^ο αι. κέντρα εξαγωγής τυριού. Το μοραίτικο τυρί, ήταν, κατά τον Γάλλο πρόξενο, πολύ κακής ποιότητας, γι' αυτό οι ποσότητες που εξάγονταν στη Γαλλία δεν ήταν μεγάλες. Το προϊόν αυτό ενδιέφερε περισσότερο τις ιταλικές πόλεις (όπως τη Νάπολη και τη Μεσσήνη) και τη Μάλτα. Υπολογίζει ότι από την Πελοπόννησο μπορούσαν να εξαχθούν σε μια χρονιά 9 φορτία τυριού: 1 από την Κορώνη, 3 από τη Μεθώνη και το Ναβαρίνο, 2 από την Πάτρα, Βοστίτσα και Σάλωνα και 3 από το Ναύπλιο, αξίας 30.000 πιάστρων.

Η αναφορά του d'Amirat στα προϊόντα που εξάγονταν από την Πελοπόννησο ολοκληρώνεται με τις πρώτες ύλες, τα αγροτικά και τα κτηνοτροφικά προϊόντα: κερύ, κορινθιακή σταφίδα, μαλλιά, βαμπάκι, επεξεργασμένα δέρματα και πριονοκόκι⁶⁹. Για το κερύ σημειώνει ότι οι εξαγωγές δεν ήταν τόσο μεγάλες όσο στο παρελθόν, γιατί η Γάλλοι έμποροι είχαν να αντιμετω-

66. Κρεμμυδάς 1972, σ. 182.

67. Υπάγονταν τότε στο χώρο της δικαιοδοσίας του γενικού προξένου της Πελοποννήσου. Βλ. Paris 1957, σσ. 488-489.

68. Όλα γενικά τα τυριά της Ανατολής δεν ενδιέφεραν πολύ τη Γαλλία. Οι εξαγόμενες από την Πελοπόννησο ποσότητες προορίζονταν κυρίως για τη Βενετία και τις άλλες ιταλικές πόλεις. Το κυριότερο εξαγωγικό λιμάνι τυριού στα μέσα του 18^{ου} αιώνα ήταν το Ναύπλιο. Από εδώ εξάγονταν 110.000 οκάδες. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 192-194.

69. *Mémoire*, φ. 10r-v.

πίσουν τον ανταγωνισμό των Ιταλών εμπόρων, οι οποίοι το αγόραζαν σε υψηλότερες τιμές. Εντούτοις, μπορούσαν να εξάγουν κάθε χρόνο 10.000 περίπου οκάδες κεριού, του οποίου η αξία ανερχόταν σε 12.500 πιάστρα⁷⁰.

Η κορινθιακή σταφίδα αποτέλεσε τον 18^ο αιώνα υπολογίσιμο εξαγωγίμο εμπόρευμα, του οποίου ο όγκος στα πρώτα τρία τέταρτα περίπου αυτού του αιώνα δεν ήταν τόσο μεγάλος όσο αργότερα. Σε πολλές περιοχές της Πελοποννήσου η καλλιέργεια της σταφίδας πήρε τον χαρακτήρα της μονοκαλλιέργειας προς όφελος της αγγλικής βιομηχανίας. Ο αγγλικός ανταγωνισμός -που θα οδηγήσει σταδιακά στην απόλυτη κυριαρχία των Άγγλων στην εξαγωγή της σταφίδας- είχε ήδη αρχίσει και τον επισημαίνει ο Γάλλος πρόξενος. Προσθέτει δε ότι παρά τον αγγλικό ανταγωνισμό οι Γάλλοι έμποροι που ήταν εγκατεστημένοι στην Πάτρα και στη Βοστίτσα φόρτωναν κάθε χρόνο δυο-τρία πλοία με σταφίδα, η αξία της οποίας ανερχόταν σε 25.000 πιάστρα⁷¹.

Μιλώντας για τα μαλλιά σημειώνει ότι η ποιότητά τους ήταν κατώτερη από ό,τι σε άλλες περιοχές, ότι όλη σχεδόν η παραγωγή καταναλωνόταν επί τόπου για την κατασκευή μάλλινων ρούχων. Για τη Γαλλία προοριζόταν μόνο ένα φορτίο το χρόνο αξίας 8.000 πιάστρων. Γνωρίζουμε από άλλες γαλλικές αρχειακές πηγές ότι τα πελοποννησιακά μαλλιά εξάγονταν επεξεργασμένα σε μαλλοβάμβακες κλωστές ή πλυμένα, έτοιμα για τις βιομηχανίες, αλλά και άπλυτα (*laines surges*) και ότι -όπως και το τυρί- αυτό το προϊόν δεν ενδιέφερε πολύ τη Γαλλία⁷². Στη Γαλλία εξά-

70. Οι γαλλικές εξαγωγές κεριού προοριζόνταν για τη βιομηχανία κεριού της Μασσαλίας. Στα μέσα του αιώνα οι Γάλλοι έμποροι, επειδή δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τις υψηλές τιμές που πρόσφεραν οι Ιταλοί, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν αυτό το εμπόρευμα. Όσο για τις εξαγόμενες ποσότητες, διαπιστώνεται μια σημαντική διαφορά αφού, σύμφωνα με άλλες γαλλικές πηγές, στα μέσα του 18^{ου} αι. εξάγονταν 3.000 περίπου οκάδες βλ. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 195-197. Paris 1957, σ. 531.

71. Οι Γάλλοι δεν ενδιαφέρθηκαν ιδιαίτερα για την εξαγωγή σταφίδας. Όπως φαίνεται από στοιχεία των γαλλικών Αρχείων, το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα οι εξαγωγές ήταν αραιές και σε μικρές ποσότητες βλ. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 158-160. Για τη σταφιδοκαλλιέργεια στην Πελοπόννησο και στα γειτονικά Ιόνια νησιά (Ζάκυνθο και Κεφαλονιά), καθώς και για τις εξαγωγίμες ποσότητες βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς (και άλλοι), τ. 1, σ. 297-299. Για τις εξαγωγές σταφίδας από την Πάτρα βλ. Bakounakis 1995, που μας δίνει χρήσιμες πληροφορίες και για τους προηγούμενους αιώνες.

72. Β. Κρεμμυδάς 1972, σ. 197.

γονταν, επίσης, 1.000 δωδεκάδες κατεργασμένα δέρματα (κυρίως προβάτων, κατσικιών και λαγών και λίγων βοδιών ή βουβαλιών). Η κατεργασία τους γινόταν στην ανεπτυγμένη στην Πελοπόννησο (ποσοτικά και ποιοτικά) βιομηχανία επεξεργασίας δερμάτων (βυρσοδεψεία). Τα καλύτερα βυρσοδεψεία, σύμφωνα με το υπόμνημα, βρίσκονταν στο Μυστρά. Τα δέρματα αυτά, που είναι γνωστά ως κορνουάν ή κορδοβάνια (γαλ. cordouans), ήταν περιζήτητα στη γαλλική βιομηχανία⁷³. Κάθε χρόνο εξαγόταν στη Γαλλία, σύμφωνα με το υπόμνημα, κατεργασμένα δέρματα αξίας 4.500 πιάστρων. Τέλος εξαγόταν πριονοκόκι (γαλ. vernillon), από το οποίο έβγαινε ένα πολύ ωραίο κόκκινο χρώμα⁷⁴, περιζήτητο στις υφαντουργίες της Ευρώπης και στη βόρεια Αφρική (Τύνιδα), όπου το χρησιμοποιούσαν ως βαφική ύλη στα εργοστάσια κατασκευής σκούφων. Η αξία των εξαγωγών ανερχόταν στο συνολικό ποσό των 964.000 πιάστρων. Μια συνοπτική εικόνα των εξαγωγών δίνει ο Πίνακας III.

ΠΙΝΑΚΑΣ III: Τα εξαγόμενα από την Πελοπόννησο προϊόντα στα μέσα του 18^{ου} αι.

Προϊόντα	Αξία σε πιάστρα	Ποσοστό στο σύνολο
Λάδι	140.000	14,52%
Μετάξι	108.000	11,20%
Σιτάρι	600.000	62,24%
Κριθάρι	32.000	3,31%
Τυρί	30.000	3,11%
Κερί	12.500	1,29%
Κορινθιακή σταφίδα	25.000	2,59%
Μαλλιά	8.000	0,82%
Βαμβάκι	4.000	0,41%
Κορντουάν (επεξεργασμένα δέρματα)	4.500	0,46%
Σύνολο	964.000	100,00%

73. Βλ. για περισσότερες πληροφορίες Paris 1957, σ. 491. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 170-173 (σ. 171, πίνακας γαλλικών εξαγωγών δερμάτων από την Πελοπόννησο). Λείπει μια μονογραφία για τα βυρσοδεψεία στην Πελοπόννησο την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

74. Παπαδοπούλος 1815, τ. 4, σ. 166.

3. Τελικές παρατηρήσεις

Ολοκληρώνοντας ο d'Amirat αυτό το υπόμνημα κάνει ορισμένες παρατηρήσεις για την αξία των εμπορευμάτων που εισάγονταν από τη Γαλλία, σε σύγκριση με την αξία των εξαγωγών πελοποννησιακών προϊόντων, για τους γαλλικούς εμπορικούς οίκους που ήταν εγκατεστημένοι στην Πελοπόννησο και για τα μεγάλα κέρδη που αποκόμιζαν οι Γάλλοι έμποροι με τον υψηλότοκο δανεισμό χρημάτων, οι οποίες μας βοηθούν να σχηματίσουμε μια πληρέστερη εικόνα του γαλλικού εμπορίου σ' αυτή την επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα μέσα του 18^{ου} αιώνα⁷⁵.

Όπως παρατηρεί στα συμπεράσματα της μελέτης του ο Κρεμμυδάς, οι ποσότητες και η αξία των προϊόντων που εμπορεύονταν οι Γάλλοι στην Πελοπόννησο σε ολόκληρο σχεδόν τον 18^ο αιώνα δεν ξεπερνούσε το ένα τέταρτο του συνόλου των εξαγωγών. Το μόνιμα ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο οφείλεται στην ανάγκη τροφοδότησης της γαλλικής βιομηχανίας με πρώτες ύλες⁷⁶. Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνεται και από τούτο το υπόμνημα. Η αξία των εισαγωγών προϊόντων από τη Γαλλία ανερχόταν σε 322.800 πιάστρα, ενώ οι εξαγωγές πελοποννησιακών προϊόντων από τους Γάλλους εμπόρους έφταναν τις 964.000 πιάστρα· υπερέβαιναν δηλαδή κατά 641.200 πιάστρα την αξία των εισαγωγών. Διαφορετικά, η αξία των εξαγωγών ήταν τρεις περίπου φορές μεγαλύτερη από την αξία των εισαγωγών. Μπορεί, όπως σημειώνει ο d'Amirat, να παρασυρθεί κάποιος από τα όσα εξέθεσε και να σχηματίσει την ιδέα ότι το μέλλον του ανθηρού τώρα γαλλικού εμπορίου στην Πελοπόννησο προμηνυόταν λαμπρό. Όμως, συμπληρώνει - και σε αυτό συμφωνούν και άλλες γαλλικές αρχειακές πηγές - για μια ψευδαίσθηση γιατί έχουν αρχίσει να εμφανίζονται κάποια σημάδια στασιμότητάς του.

Ως μια από τις βασικές αιτίες αυτής της στασιμότητας θεωρεί το ότι μετά τα θεαματικά αποτελέσματα που παρουσίασε το γαλλικό εμπόριο στην Πελοπόννησο το 1748 εγκαταστάθηκαν στις σκάλες της, σε σύντομο χρονικό διάστημα και όχι καλά οργανωμένα (δηλαδή ισόρροπα και εκεί που υπήρχαν οι περισσότερες ανάγκες), πολλοί γαλλικοί εμπορικοί οίκοι, με μόνο κίνητρο τη δίψα του γρήγορου πλουτισμού. Αλλά αυτή η αριθμητική αύξηση δεν συμβάδιζε με την ποιοτική αναβάθμισή τους, γε-

75. *Mémoire*, φ. 11r-12v.

76. Κρεμμυδάς 1972, σ. 382. Πρβλ. Paris 1957, σ. 491 (το 1/5 των εξαγωγών).

γονός που λειτουργούσε αρνητικά στην πρόοδο του γαλλικού εμπορίου. Το έτος που συνέταξε ο Γάλλος πρόξενος το υπόμνημα ο αριθμός των γαλλικών εμπορικών οίκων που λειτουργούσαν στο Μοριά ήταν ο παρακάτω: στην Κορώνη 2, στη Μεθώνη 2, στο Ναβαρίνο 1, στην Πάτρα 1, στο Ναύπλιο 1, στη Βοστίτσα 1 και στα Σάλωνα 1⁷⁷. Προσθέτει δε ότι στην Κορώνη θα μπορούσαν να λειτουργήσουν επικερδώς 4 αντί για 2 εμπορικοί οίκοι.

Τέλος, αναφέρεται στο φαινόμενο της κερδοσκοπίας των Γάλλων εμπόρων με τον δανεισμό χρημάτων σε κοινότητες ή ιδιώτες, με τόκο που κυμαινόταν από 20 έως και 30%. Όπως γράφει ο d'Amirat, οι Γάλλοι έμποροι δεν άφηναν καμία ευκαιρία ανεκμετάλλευτη προκειμένου να κερδίσουν μεγάλα ποσά με τον δανεισμό χρημάτων. Η πρακτική αυτή είναι γνωστή και από άλλες πηγές. Μάλιστα οι Γάλλοι έμποροι θεωρούσαν την τοποθέτηση χρημάτων με τόκο ως το κύριο εμπόριό τους. Για να εξασφαλίσουν τα κεφάλαιά τους δάνειζαν κυρίως πλούσιους Τούρκους γαιοκτήμονες, αλλά και σε ολόκληρα χωριά⁷⁸.

Το υπόμνημα αυτό δεν χαρακτηρίζεται οπωσδήποτε από πληρότητα ως προς τις πληροφορίες που μας παρέχει, εφόσον ο Γάλλος πρόξενος δεν αναφέρει τίποτα για τα άλλα εμπορευόμενα έθνη, για τους διάφορους δασμούς, για τα μεταφορικά μέσα, για το λαθρεμπόριο, για το εσωτερικό εμπόριο, κλπ. Είναι εντούτοις, κατά τη γνώμη μου, πολύ σημαντικό τόσο για τις συγκεκριμένες και πλούσιες πληροφορίες που μας δίνει για τα εισαγόμενα και τα εξαγόμενα από την Πελοπόννησο προϊόντα, αλλά και γιατί μας αποκαλύπτει με ποιους μηχανισμούς και πρακτικές το γαλλικό εμπόριο κατόρθωσε να κυριαρχήσει εδώ σε όλη, σχεδόν, τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα.

77. Πρβλ. Κρεμμυδάς 1972, σσ. 275-278.

78. Στο ίδιο, σσ. 123-124.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ασδραχάς 1979 = Σπ. Ασδραχάς, «Προβλήματα οικονομικής ιστορίας της Τουρκοκρατίας», στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.) *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15^{ος}-19^{ος} αιώνας)*, (Αθήνα 1979), σσ. 19-42.
- Ασδραχάς (και άλλοι) 2003 = Σπ. Ασδραχάς (και άλλοι), *Ελληνική οικονομική ιστορία, ιε'-ιθ' αιώνας*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, τ. 1-2 (Αθήνα 2003).
- Bakounakis 1995 = N. Bakounakis, *Patras et le commerce du raisin sec et du vin au XIXème siècle (1828-1914)*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (Παρίσι 1995).
- Boulanger 1996 = P. Boulanger, *Marseille, marché international de l'huile. Un produit et des hommes de 1725 à 1825*, Institut Historique de Provence (Μασσαλία 1996).
- Boulanger 1999 = P. Boulanger, *Le savon de Marseille*, éd. de l'Equinoxe (Μασσαλία 1999).
- Carrière 1973 = Ch. Carrière, *Négociants marseillais au XVIIIe siècle*, Institut Historique de Provence, τ. 1-2 (Μασσαλία 1973).
- Carrière 1980 = Ch. Carrière, «La draperie languedocienne d'exportation», στο Cullan Butel (επιμ.), *Négoce et industrie en France et en Irlande aux XVIIIe et XIXe siècles. Actes du colloque franco-irlandais d'histoire* (Bordeaux 1978), (Μπορντώ 1980), σσ. 20-29.
- Crouzet 2008 = Fr. Crouzet, *La guerre économique franco-anglaise au XVIIIe siècle*, éd. Fayard (Παρίσι 2008).
- Deslalle 1993 = P. Deslalle, *La France industrielle aux XVIe - XVIIIe siècles* (Παρίσι 1993).
- Daudin 2005 = G. Daudin, *Commerce et prospérité. La France au XVIIIe siècle*, éd. PUF (Παρίσι 2005).
- Eldem 1988 = E. Eldem, *Le commerce français d'Istanbul au XVIIIe siècle*, διδακτορική διατριβή, Université de Provence-Aix en Marseille 1 (Μασσαλία 1988).
- Eldem 1986 = E. Eldem, «La circulation de la lettre de change entre la France et Constantinople au XVIIIe siècle», στο J.-L. Bacqué - Grammont et H. Batu (éd.), *L'Empire ottoman, la République de la Turquie et la France* (Ισταμπούλ 1986) σσ. 87-97.

- Faroqhi - Neumann 2004 = Faroqhi Soraya - Neumann (επιμ.), *Ottoman costumes: from Textiles to Identity* (Ισταμπούλ 2004).
- Hitzel 2007 = Fr. Hitzel, *Artisans et commerçants du Grand Turc*, éd. Les Belles Lettres (Παρίσι 2007).
- Ιγγλέση 2004 = Α. Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ο Σταύρος Ιωάννου*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος (Αθήνα 2004).
- Καραγεώργου-Κουρτζή 2010 = Ο. Καραγεώργου – Κουρτζή, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες στη βόρεια Πελοπόννησο την εικοσαετία 1800-1820* (Πάτρα 2010).
- Κόμης 1998 = Κ. Κόμης, *Βενετικά κατάστιχα Μάνης-Μπαρδούνιας (αρχές 18^{ου} αιώνα). Τεκμήρια οικονομίας και ιστορικής δημογραφίας, Ελληνικά Γράμματα* (Αθήνα 1998).
- Κρεμμυδάς 1968 = Β. Κρεμμυδάς, «Μια προσπάθεια για την ίδρυση σαπυνοποιίας στην Κορώνη στο ιη' αι.», *Μεσσηνιακά*, 1968, σ. 137-141 (αναδημοσίευση στον ίδιο, *Διπλό ταξίδι. Ψηλαφήσεις ενός ιστορικού*, Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη (Αθήνα 2009), σσ. 56-65).
- Κρεμμυδάς 1972 = Β. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18ο αιώνα (1715-1792) (με βάση τα γαλλικά αρχεία)*, (Αθήνα 1972).
- Κυρκίνη-Κούτουλα 1995 = Α. Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)*, (Αθήνα 1996).
- Λιάτα 1996 = Ε. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15^{ος}-19^{ος} αι.*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (Αθήνα 1996).
- Meignen 1976 = L. Meignen, *Esquisse sur le commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle*, στέ J.-P. Filippini - L. Meignen - C. Roure - D. Sabatier - G. Stéphanidès (επιμ.), *Dossiers sur le commerce français français en Méditerranée orientale au XVIIIe siècle*, éd. PUF (Παρίσι 1976), σ. 102 κ. εξ.
- Masson 1911 = P. Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle* (Παρίσι 1911).
- Mézin 1997 = Α. Mézin, *Les consuls de France au siècle des Lumières (1715-1792)*, (Παρίσι 1997).
- Μπαλτά 2007 = Ε. Μπαλτά, «Η ελαιοκαλλιέργεια στον τουρκοκρατούμενο Μοριά», στο Μπενέκη 2007 = Ε. Μπενέκη (επιμ.), «Ο δε τόπος... ελαιοφόρος». *Η παρουσία της ελιάς στην Πελοπόννησο*, έκδ. Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς (Αθήνα 2007), σσ. 91-107.
- Μπενέκη 2007 = Ε. Μπενέκη (επιμ.), «Ο δε τόπος... ελαιοφόρος». *Η παρουσία*

- της ελιάς στην Πελοπόννησο, έκδ. Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς (Αθήνα 2007).
- Πανοπούλου 2007 = Α. Πανοπούλου, «Από το *trapetum* στη *macina d'oglio*. Ελαιώνες, λάδι και ελαιοτριβεία στη νοτιοδυτική Πελοπόννησο» στο «Ο δε τόπος... ελαιοφόρος». ό. π., σσ. 75-89.
- Παπαδόπουλος 1815 = Ν. Παπαδόπουλος, *Ερμής ο Κερδάος*, τ. 1-4, Βενετία 1815 (αναστατική έκδοση με ευρετήριο, έκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ), (Αθήνα 1980).
- Paris 1957 = R. Paris, *Histoire de commerce de Marseille de 1660 à 1789: Le Levant* [t. V de l'*Histoire de commerce de Marseille*, sous la direction de Gaston Rambert], (Παρίσι 1957).
- Pylia 2003 = M. Pylia, *Les notables moréotes, fin du XVIIIe-début du XIXe siècle: fonctions et comportements*, Université de Paris I - Panthéon Sorbonne (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, vol. I-II), (Παρίσι 2003).
- Raymond 1973 = A. Raymond, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, τ. 1-2 (Δαμασκός 1973).
- Roover 1958 = R. Roover, *L'évolution de la lettre de change, XIVe-XVIIIe siècle* (Μασσαλία 1958).
- Roure 1976 = Cl. Roure, «Les efforts du marquis de Villeneuve pour développer le marché des draps français au Levant», στο J.-P. Filippini - L. Meignen - C. Roure - D. Sabatier - G. Stéphanidès (επιμ.), *Dossiers sur le commerce français en Méditerranée orientale au XVIIIe siècle*, éd. PUF (Παρίσι 1976), σ. 77 κ. εξ.
- Σβορώνος 1966 = Ν. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18 αιώνα, μετάφρ.*, εκδ. Θεμέλιο, (Αθήνα 1996) [α' έκδ. στα γαλλικά Ν.Γ. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, éd. PUF Παρίσι 1956].
- Τριανταφυλλίδου-Baladié 1988 = Γ. Τριανταφυλλίδου-Baladié, *Το εμπόριο και η οικονομία της Κρήτης (1669-1795)*, (Ηράκλειο 1988).
- Τσοτσόρος 1986 = Σ. Τσοτσόρος, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο: Γορτυνία (1715-1828)*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος (Αθήνα 1986).

GIORGIOS V. NIKOLAOU

RÉSUMÉ

LE COMMERCE FRANÇAIS DANS LE PÉLOPONNÈSE VERS
LE MILIEU DU 18ÈME SIÈCLE SUR LA BASE D'UN
MÉMOIRE FRANÇAIS INÉDIT

Cette étude se propose d'étudier le commerce français dans le Péloponnèse vers le milieu du 18ème siècle sur la base d'un mémoire inédit et non daté rédigé par le consul général de France en Morée Martin d'Amirat, d'après des indices externes et internes, entre 1752 et 1754. Ce sont les années où le commerce français dans le Péloponnèse — et dans l'Empire ottoman en général — tient la première place. Bien que nous soyons bien informés sur ce sujet par l'étude de Vassilis Kremmydas, ce mémoire nous donne des informations supplémentaires très importantes, surtout en ce qui concerne les importations et les exportations des divers produits dans cette région par les commerçants français.

Pour ce qui est des importations, l'article le plus important était les tissus de drap (*londrins seconds et londrins larges*) qui s'élevait à 220.000 piastres. On importait aussi une moindre quantité de tissus en soie (étoffes), destinés aux riches du pays. Le café provenant de colonies françaises était un autre produit important, qui a pu vers le milieu du siècle évincer le café arabe, malgré sa prohibition par le pacha du Péloponnèse. Les autres produits importés étaient les épices (poivre, cannelle, girofles etc.), le sucre, le plomb, les matières colorantes (indigo et cochenille). Valeur totale des importations: 332.000 piastres. La première partie de ce mémoire s'achève par des observations du consul en vue d'améliorer les importations françaises dans cette région.

La deuxième partie de ce rapport concerne les exportations de produits péloponnésiens vers la France. L'huile — pour laquelle le consul français nous donne des informations détaillées — était le produit du Péloponnèse (40.000 barils d'une valeur annuelle de 140.000 piastres) le plus exporté vers la France durant tout le 18e siècle. Il était destiné à la fabrication du savon de Marseille. La soie était un autre produit essentiel qui intéressait les négociants Français. Le centre de production et d'achat (12.000 ocques d'une valeur de 108.000 pia-

stres) était la ville de Mistra. Un troisième produit très important qui était exporté du Péloponnèse vers la France, malgré les interdictions de la Sublime Porte, fut le blé, dont une bonne récolte s'élevait à 600.000 piastres. Les autres produits exportés — moins importants — étaient le fromage, l'orge, la cire, le raisin de Corinthe, la laine, le coton, le vermillon et les peaux travaillées (dits *cordouans*). Valeur totale des exportations: 964.000 piastres, à savoir le triple de celle des importations. Ce mémoire se termine par des informations très intéressantes sur les prêts que les négociants accordaient aux communautés et aux particuliers du pays.